

<http://cupress.cuni.cz>

ISBN 80-246-1136-8

9 788024 611365

POLITICKÁ KULTURA

PŘÍSTUPY, KRITIKY, UPLATNĚNÍ VE ZKOUMÁNÍ POLITIKY

M A R E K S K O V A J S A

KAROLINUM

Kapitola 1

UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY

1.1 Na kultuře záleží¹

Toto přesvědčení se od 90. let ozývá stále častěji z nejrůznějších stran a koutů politické vědy i dalších společenskovedních oborů. Znamená jistě u různých autorů různé věci, ale společným jmenovatelem všech se zdá být přesvědčení, že porozumění politickým a sociálním jevům by bylo ještě neúplnější a nespolehlivější, než dnes je, kdyby společenské vědy zcela nebo převážně opomíjely faktory, jež lze považovat za kulturní. Přesvědčení, že na kultuře v tomto smyslu záleží, od svých zastánců vyžaduje, aby ukázali, jak kultura obohacuje společenskovední poznání, kde je činí důkladnějším a úplnějším, kde umožňuje hlubší proniknutí do zkoumaných problémů než přístupy alternativní a kde je využitelná alespoň jakožto vhodný doplněk a pomůcka poznání založeného primárně na jiných než kulturních předpokladech. Kolem těchto a různých dalších s nimi souvisejících otázek se točí dnes již velmi rozsáhlá debata, jejíž účastníci se snaží buď prokázat, nebo vyvrátit názor, že kultura představuje ničím nenahraditelný klíč k hlubšímu poznání sociální reality a jako takové jí je třeba věnovat veškerou tímto předpokladem odůvodněnou pozornost a vědeckou energii.

Stoupence názoru, že na kultuře záleží, zde budeme nazývat z nedostatku lepšího českého slova „kulturalisty“ a jejich přístupy „kulturalistic“

¹ Culture Matters je často užívaným bojovým heslem přívrženců kultury v politologii a sociálních vědách obecně, které se nikoliv náhodou stalo i názvem dvou toto téma zpracovávajících sborníků vydaných v posledních 10 letech [Ellis, Thompson 1997; Harrison, Huntington 2000].

kými". Poznávací hodnotu každého přístupu je možné nejpřímějším způsobem měřit rozsahem, v jakém je schopen nám pomoci vysvětlit obtížně pochopitelné, znepokojivé nebo prostě jen zajímavé jevy, k nimž v sociálním světě dochází. I kulturalistů je třeba se ptát, nakolik jimi zastávaný přístup rozšiřuje naši schopnost vysvětlit to, co se dosud dařilo vysvětlit jen neuspokojivě. Jedním z hlavních témat této práce je, jakou formu mají vysvětlení, která kulturalisté používají, a k jakým omylům jsou jejich vysvětlení náchylná.

V této a dalších kapitolách se soustředíme pouze na jednu výseč kulturalistického zkoumání, a to dokonce takovou, která existovala již dlouho před boomem zkoumání kulturní stránky sociálního života, k němuž dochází v posledních dvou desetiletích. Bádání o politické kultuře se etablovalo jako samostatná subdisciplína politické vědy v 60. letech minulého století a od té doby se s různými peripetiemi, které budou přiblíženy v této práci, udrželo až do současnosti. Jak však uvidíme, nebyl to vývoj hladký a bezproblémový.

Úvodní kapitola je vhodné místo pro některé základní úvahy, rozlišení a upozornění, které naznačí, co je obsahem celé práce, ale také jaký je úhel pohledu, ze kterého na svůj předmět pohlíží. O takové zarámování problému se pokoušejí následující poznámky.

1.2 Neexistuje teorie politické kultury

Politická kultura je *koncept* zasazený do nejrůznějších teorií, jako například strukturního funkcionalismu Gabriela Almonda. V této práci mluvíme také o pojetích, koncepcích a konceptualizacích politické kultury a vždy tím máme na mysli způsob, jak autor artikuluje, co politická kultura je z hlediska jím zastávaných teoretických východisek. Různé konceptualizace čerpají ze svého teoretického zázemí pojmy vymezující objekty sociálního světa a vztahy, které mezi těmito objekty existují. Na základě těchto pojmů pak dávají obsah nově definovanému konceptu „politická kultura“ a současně vymezují jeho vztah k jiným objektům. Politická kultura je vždy jen konceptem v rámci širší teorie [srov. Almond 1980, s. 26].²

² To Almond tvrdil v roce 1980. V roce 2001 však mluví o teorii občanské kultury [Almond 2001].

Tato okolnost úvahy o způsobech, jak politická kultura může být smysluplně chápána, nezjednodušuje, ale spíše naopak. Srovnávání různých pohledů na politickou kulturu vyžaduje alespoň částečné vniknutí do často velmi rozdílných teoretických konstrukcí, odkud tyto pohledy vycházejí. Porovnávání předností a nedostatků samotných teorií by vzhledem k různorodosti teoretických souvislostí, do nichž se koncept politické kultury dostal, byl úkol velmi náročný, avšak současně také málo užitečný. Pluralita teoretických „navigací“, jimiž se různí autoři snaží koncept politické kultury učinit zřetelnějším, vyžaduje perspektivu, odkud by bylo možné pohlížet na všechny konceptualizace politické kultury bez nutnosti řešit některé chronicky svízelné rozpory mezi teoriemi. Touto perspektivou zde je perspektiva vysvětlení, jaká jsou různá použití pojmu politická kultura schopná nabídnout. Nebo řečeno jinak, východiskem této práce, ze kterého je také třeba přistupovat k jejím zjištěním, je, že politická kultura je právě jen jedním z nástrojů, jenž se nabízí politickým vědcům ke zkoumání politického světa a tím i k vysvětlení jevů, ke kterým v něm dochází. Identifikace problémů, které je třeba zkoumat, je jistě ovlivněna teoretickým nasvícením. Avšak jsou-li výzkumné problémy dány, pak je možné se soustředit na to, jak vhodné k použití pro jejich řešení jsou jednotlivé nástroje. Následující stránky představují také zamyšlení nad tím, jaká užití konceptu politické kultury jsou přijatelná, a jaká nikoli.

1.3 Bádání o politické kultuře představuje „mlhovinu“

Jak zjistíme, co lze považovat za konceptualizaci politické kultury? S postupujícím „kulturalistickým obratem“ [Alexander 2003] se stává stále běžnějším zkoumat politiku v souvislosti s kulturou a kulturu v souvislosti s politikou. Kultura je samozřejmě politikum. Použití termínu „politická kultura“ se pro označování této souvislosti nabízí jaksí samo. Politická kultura ve zde zvoleném smyslu je naproti tomu mnohem méně politikem a mnohem více přístupovou cestou k vědecké analýze politiky. V českém prostředí používané přehledy politologických teorií se v otázce, co tvoří oblast bádání o politické kultuře, zatím docela dobře shodují [Říchová 2000, s. 65–66; Berg-Schlusser, Stammen 2000, s. 179–187]. Je jí proud či tradice výzkumu vycházející z vymezení politické kultury, jehož původci jsou přední protagonisty americké politické vědy 60. let Gabriel A. Almond a jeho spolupracovníci. Jak však ukazuje četba hesla „Politická kultura“ v prestižní *Encyklopedii sociálních*

a behaviorálních věd [2001], toto chápání, dříve jistě standardní, dnes již není přijímáno univerzálně. Autor hesla Almondovi a Verbovi věnuje minimální pozornost a zdůrazňuje mnohem širší a multidisciplinární charakter současného bádání o politické kultuře, zahrnujícího velmi výrazně takové disciplíny jako sociální antropologii a sociologii a dělícího se do celé řady odlišných teoretických a metodologických směrů [Aronoff 2001, s. 11 640–11 643].

V této práci se ukázalo jako užitečné zvolit si pro obecné určení předmětu jejího zájmu metaforu mlhoviny. Platí, že vnější hranice mlhoviny je rozmazaná a závisí do značné míry na úhlu pohledu, které konceptualizace do ní budou ještě zahrnuty a které už nikoli. Pakliže se postupuje od středu k okraji, hrozí mnohem méně, že bude opomenut některý důležitý motiv, než kdyby se postupovalo v opačném směru. Ve středu mlhoviny se nachází koncepce Almonda a Verby a v jejím „těle“ další přístupy, které jsou původní koncepci blíže nebo dále, podle povahy rozdílů v teoretických východiscích. Jejich společným rysem je, že koncepce Almonda a Verby pro ně představuje vztahový bod, vůči němuž se vymezují a jež se snaží tím nebo oním způsobem následovat nebo překonat. Tato úvaha se skrývá za pořadím, v jakém jsou probírány různé konceptualizace politické kultury v kapitolách 4–6.

Není samozřejmě možné a ani nemá smysl podávat zprávu o všech takových pokusech. Domníváme se však, že zde provedený výběr neopomněl žádný důležitější příspěvek, který specialisté na zkoumání politické kultury zaznamenali, a že tedy představuje v určitém smyslu „nasycený“ vzorek, tj. koncepce v této práci analyzované odkazují zpravidla na sebe navzájem. Vzhledem k tomu, že systematické pokusy o nové teoretické uchopení konceptu politické kultury zatím v české politologii nevznikly, tato práce se věnuje převážně anglicky píšícím autorům a již méně často autorům německým (k tomu více v 1.10).

Metafora mlhoviny samozřejmě poskytuje jen vágní návod k tomu, jak konceptualizace politické kultury třídit a posuzovat, přesnější kritéria je nutné získat odjinud. Odkud, již bylo řečeno. Z perspektivy způsobů vysvětlení politických jevů, jež jsou různé konceptualizace schopny podat.

1.4 Politická kultura je výzkumná perspektiva

Metafora mlhoviny se velmi dobře hodí i pro zachycení obsahové stránky různých konceptualizací politické kultury. Teoretické předpoklady

poskytují odlišná nasvícení sociální reality, v nichž vystupují do popředí vždy jiné objekty a v důsledku toho také jiné vztahy, které mezi objekty existují. Právě proto obsahy politické kultury, jež lze nalézt v různých pokusech o její konceptualizaci, vytvářejí útvar ne nepodobný mlhovině. V jejím jádru se nachází představa, že politická kultura označuje „psychologické a subjektivní dimenze politiky“ [Pye 1968, s. 218]. To je základní motiv, na který různé teorie navázaly vlastními variacemi. Je zřejmé, že o otázce přiměřeného obsahového vymezení politické kultury není možné rozhodnout bez vyřešení zásadních sporů mezi teoriemi, kterým se zde chceme vyhnout. Zde zvolený přístup k politické kultuře z hlediska její užitečnosti při vysvětlování politických jevů nám to, jak věříme, dovoluje. Karl Rohe zdůrazňuje, že politická kultura není jen předmět, ale i perspektiva zkoumání. Politická kultura představuje „brýle“, jimiž se díváme na politickou skutečnost a někdy objevujeme jevy, které, když je pozorujeme skrze obvyklé politologické „brýle“, zůstávají neviditelné“ [1994, s. 16]. Tohoto názoru se držíme. Teorie poskytují nasvícení sociální reality, koncepce politické kultury úhel pohledu a současně brýle, kterými se na skutečnost lze dívat. Proto nás bude především zajímat, jak koncept politické kultury umí vysvětlit to, co díky němu pozorovatel politického života je teprve vůbec schopen uvidět.

Od skutečnosti, že konceptualizace politické kultury vždy představují nějakou perspektivu zkoumání politiky, se odvíjí jedna velmi podstatná úvaha. Otázkou, která nás dříve nebo později musí napadnout, je, jaký je vztah mezi politickou kulturou a některými dalšími tématy, která se v politické vědě a politické sociologii zkoumají, např. politicky relevantními hodnotovými orientacemi nebo stranickými preferencemi, aniž by se považovalo za nutné v souvislosti s nimi termín politická kultura vůbec zmínit. Toto pozorování zvyšuje důležitost chápání politické kultury jako perspektivy výzkumu. Jak bude v této práci opakovaně zdůrazněno, politických orientací je až příliš mnoho, a proto je zapotřebí teoretického rámce a konkrétnější výzkumné perspektivy k tomu, aby začaly dávat nějaký smysl. Kvantitativní i jiný výzkum politických postojů se dá provozovat mimo perspektivu politické kultury a není mu to jistě možné vyčítat. Horší je, že když někdy termínu politická kultura používá, užívá jej vágně, aniž by vyjasnil, co jím rozumí. Politická kultura je jen jednou z nabízejících se perspektiv výzkumu subjektivních politických orientací.

Otázka zní, jaká perspektiva to vlastně je. I na ni se tato práce pokusí dát odpověď.

1.5 Bádání o politické kultuře je pluralitním výzkumným polem

Zakladatelský počín Gabriela Almonda, jimž bylo v roce 1956 uvedení pojmu politické kultury do vědeckého oběhu (srov. 4.1.1), se ukázal jako nesmírně produktivní. Předně tím, že prostřednictvím pozdější klasické studie Almonda a Verby *The Civic Culture* ustavil tradici zkoumání politické kultury opírajícího se o kvantitativní empirický výzkum postojů a mezinárodní komparaci, která je stále velmi vlivná. Almondův krok však byl produktivní v silnějším smyslu než jen tom, že založil určitou tradici politologického výzkumu, která s jistými kritickými peripetemi a souborem více či méně všeobecně přijímaných výsledků sahá až do současnosti. Jeho produktivitu je třeba spatřovat i v okolnosti, že se stal jedním z podnětů pro rozsáhlou činnost v oblasti tvorby teorie i empirického výzkumu, motivovanou úsilím založit bádání o politické kultuře na zcela nových základech z hlediska jeho teoretického zakotvení i metodologie empirického zkoumání. Řada těchto pokusů, o nichž by měly poměrně vyčerpávající představu poskytnout následující stránky, nedosáhla takového ohlasu, v jaký jejich autoři doufali, a zapadla, případně se stala jen sice známým a v literatuře citovaným, ale dále nerozvíjeným návrhem nového směru zkoumání. Ale spoň v některých případech však pokusy o nalezení nového základu pro bádání o politické kultuře vedly k trvalejším výsledkům.

Bylo by však jednostranné interpretovat vývoj v oblasti zkoumání politické kultury směrem k dnešní pluralitě pouze pozitivně. Různé přístupy často vystupovaly s navzájem neslučitelnými předpoklady a požadavky, čímž vznikla nutnost rozhodnout, který z konkurujících si přístupů je pro dané použití vhodnější. Současně však prostá koexistence řady velmi rozdílných pohledů na politickou kulturu ve spojení s faktem, že řadu sporů o poznávací nadřazenost některého z nich se nepodařilo rozhodnout, způsobily, že tyto přístupy mohly svádět neobezřetné uživatele k tomu, aby zaměňovali možnosti jednoho přístupu s výhodami druhého, ze zjištění získaných podle jedné konceptualizace vyvozovali závěry platné podle konceptualizace odlišné apod.

1.6 Politická kultura je kontroverzní

Pojem politické kultury se velmi záhy po svém zavedení začal potýkat s kritikami, z nichž mnohým musí čelit dosud. V mnoha ohledech destruktivněji než vnější kritiky vycházející z jiných škol společenskovedního výzkumu, například od teorie racionální volby, se však ukázaly námitky, které se objevily uvnitř samotné subdisciplíny. Období tápání a nejistoty ohledně nosnosti pojmu politická kultura se započalo již v 70. letech. Jen o něco později Max Kaase, stoupenec tradičního přístupu započatého Almondem a Verbou v německé politologii, přirovnal politickou kulturu k „pokusu přibít hřebíkem na zeď pudink“ a vyzval své oborové kolegy k zamyšlení, zda „by se na tak difúzní koncept, jako je koncept politické kultury, v zájmu vědeckého pokroku nemělo rezignovat“ [1983, s. 149]. Kaase tak ale jen přispěl jedním kamínkem do mozaiky stále více se pluralizujícího bádání o politické kultuře, které obsahovalo silící revizionistický protiproud, pokoušející se o nový začátek, novou definici a od ní se odvozující novou náplň výzkumu politické kultury. Ani tyto snahy však očekávaný výsledek nepřinesly. Jeden americký představitel kulturalistického přístupu, vzdálenější tradici Almonda a Verby, dokonce neváhal označit výzkum politické kultury za „zdegenerovaný výzkumný program“ a připomenout, že „ve světle kariérních rozhodnutí politologické obce dnes má práce na občanské kultuře pověst studia anomálií v ptolemaiovské astronomii“ [Laitin 1995, s. 169]. Týž autor však vzápětí přivítal tehdy čerstvě vydanou Putnamovu práci *Making Democracy Work* jako vynikající příklad toho, jak se politická kultura zkoumat dá a má [s. 172].

Zdá se, že rozpaky nad pojmem politické kultury se neobjevily náhodou. Při všem náležitém respektu k Almondově zakladatelskému kroku se nedá přehlédnout, že šlo o eklektický pokus vnést do tehdejší politologie ve snaze o vyřešení některých jejích problémů koncept vypůjčený odjinud, ovšem bez zajištění toho, že se bude jednat o koncept neproblémový a vybavený dostatečně jasnými konturami a obsahem. To rozhodně o konceptu kultury, který Almondovým přičiněním do politologie pronikl ze sousedních disciplín sociální antropologie a sociologie, neplatilo a neplatí. Pojem kultury v politické vědě mnohoznačnost, kterou si s sebou přinesl, neztratil. Jeho výše zmíněná produktivita do značné míry souvisí právě s tvůrčím, ale také rozvratným potenciálem skrytým v samotném pojmu kultura. Řada pozdějších pokusů o překonání stagnace v bádání o politické kultuře se v politologii

odehrávala, podobně jako Almondův zakladatelský krok, jakožto výpůjčka z jiných vědních disciplín, tentokrát ovšem často s tím doprovodným rysem, že se sice přijal koncept nebo část nějaké teorie, ale už ne celkový teoretický kontext a s ním spojené povědomí o tom, co představuje meze použití přejatého konceptu. I o tom bude řeč v dalším textu.

1.7 Politická kultura je populární

V médiích se dají slyšet stížnosti na „nízkou“ politickou kulturu celé země, stran nebo jednotlivců. V české politické kultuře má být možné, co ve „vyspělejších“ politických kulturách možné není, ba dokonce mnozí jednotliví politici, některé strany nebo i národ jako takový nemají žádnou politickou kulturu. Nic proti hodnotovým soudům v politické publicistice a veřejném životě vůbec. Tam jsou jistě na místě. V této práci, tak jako v sociálních vědách (téměř) obecně, však tento termín používáme ve smyslu nehodnotícím. I když existují typologie politických kultur, rozdíl mezi typy nejsou rozdíl založené na hodnotových soudech. Podle jejich kritiků to je ve skutečnosti trochu jinak, ale jistě zajímavou diskuzi, zda některé koncepce politické kultury nejsou skrytě hodnotící, v této práci nesledujeme. Hodnotová neutralita pojmu přirozeně znamená, že soudy o politické kultuře nejsou morálními soudy. Současně však ale platí, že politická kultura rysy společenského života, které s politickou i širší morálkou souvisí, zahrnuje. Např. jaké soukromé chování veřejnost v nějaké společnosti politikům toleruje, nepochybně tvoří rys její politické kultury. Výzkum politické kultury v takové společnosti však pouze zaznamená, že se daný rys ve společnosti vyskytuje. Jestli je to rys morálně přijatelný nebo nepřijatelný, je věcí politické etiky.

Podle přesnosti chápání a zahrnutí hodnotících prvků lze rozlišit tři způsoby použití termínu politická kultura: publicistické, moralizující a společenskovědní. Existující silná tendence tohoto pojmu užívat při zaujímání morálních stanovisek jistě vypovídá o tom, že odlišení politické kultury od normativní oblasti ve společenských vědách je pouze analytické. Není také nutné se pozastavovat nad tím, že konotace termínu politická kultura jsou tak pestré a navzájem neslučitelné. Vždy je však třeba vědět, o čem je řeč. V této práci se dále o politické kultuře mluví ve smyslu hodnotově neutrálním.

1.8 Konceptualizace politické kultury potřebují „úklid“

Předkládaná práce nezačala vznikat při autorově jasném vědomí nově objevené závažnosti, ale také módnosti a kontroverznosti pojmu kultury ve společenských vědách. Původní myšlenka, z jejichž kritických úprav a modifikací nakonec vzešly následující stránky, se mnohem méně problematizujícím způsobem soustřeďovala na přizpůsobení a aplikaci konceptu politické kultury jakožto jednoho z řady základních politologických konceptů, s nímž autor získal jistou zkušenost již během svého předchozího studia na konkrétní situaci české „postkomunistické“ politiky 90. let a počátku nového století. Jako zvláště slibný se s ohledem na razanci odhadovaných kontrastů jevila oblast vnímání autority a obecněji vzorců autority v české společnosti v letech devadesátých ve srovnání s dřívějšími obdobími, zejména bezprostředně předcházejícího období komunistického [srov. Skovajsa 2001].

Původní záměr vycházel sice ne zcela naivně a nekriticky, ale přece ještě s dostatečně vysokou dávkou důvěry z klasické Almondovy a Verbovy konceptualizace politické kultury. Studium díla těchto autorů a zejména jejich pokračovatelů i kritiků však stále jasněji ukazovalo, že situace v oboru zkoumání politické kultury se od 60. let tak výrazně změnila, že setrvání u konceptualizace Almonda et al. by mohlo být chápáno jako projev nepodloženého staromilství v lepším případě a intelektuální netečnosti v případě horším.

Míra zmatení a nepřehlednosti v oblasti výzkumu politické kultury dosahuje takové úrovně, že se dalo považovat téměř za nezbytnost začít pořádným domácím úklidem. Teprve po důkladném utřídění různých koncepcí, jejich poznávacích nároků, možností a jednostranností se zdálo možné koncept politické kultury používat smysluplně a pro každou položenou otázku zvolit přístup, který se k jejímu zodpovězení hodí.

Pokusy vyčistit Augiášův chlév bádání o politické kultuře se už staly neodmyslitelnou součástí tohoto výzkumného pole.³ Některé se zdařily lépe, o jiných se dá říci, jako to učinil v jednom konkrétním případě již cito-

³ Zmíníme alespoň některé, jejichž znalost sehrála roli při utváření plánu této práce: [Dias 1971; Elkins, Simeon 1979; Almond, Verba 1980; Kaase 1983; Brown 1984; Patrick 1984; Schemeil 1985; Iwand 1985; Berg-Schlosser, Schissler 1987; Welch 1987, 1993; Laitin 1995]. Bilanci dosavadního stavu bádání a zjištěním, že „s politickou kulturou něco není v pořádku“, však začínají (a někdy také končí) i mnohé další studie na toto téma včetně řady těch, které v této práci necitujeme.

vaný Karl Rohe, že připomínají hromádku kartotéčních lístků vysypaných na zem [1990, s. 322]. Tato práce se podobnému hodnocení chce ubránit tím, že zaujímá ke konceptualizacím politické kultury hledisko, které je umožňuje sledovat a posuzovat všechny najednou a současně mezi nimi jasně rozlišovat a utvořit si u každé z nich názor na její užitečnost pro další bádání. Jak už bylo řečeno dříve, je tímto hlediskem způsob, jak různé konceptualizace dokáží vysvětlovat politické jevy.

1.9 Jednotlicí hledisko: politická kultura jako vysvětlující koncept

Volba hlediska pro posuzování různých konceptualizací politické kultury v této práci je motivována jednoduchou úvahou. Pojem politické kultury stejně jako poznání konkrétních politických kultur, které je na jasnosti obecného konceptu životně závislé, jsou smysluplné pouze tehdy, pokud něčím přispívají k naší znalosti politické reality. Zajímavé tedy je, jak politická kultura na pozorované politické jevy působí neboli jestli a jaké k nim má kauzální vazby. Její roli jako kauzálního faktoru – jakkoli slabého a působícího společně s jinými – v politickém životě se snaží objasnit mnohé konceptualizace politické kultury.

Jako příklady výzkumných problémů, u nichž se kauzální spoluúčast politické kultury jeví více než pravděpodobná, lze uvést tyto dva související se současnou českou situací: 1. Proč v některých zemích proběhla postkomunistická transformace v politické, ale také třeba ekonomické oblasti úspěšněji než v jiných? 2. Proč některé státy dokáží z členství v Evropské unii profitovat více než jiné a jaké důsledky toto členství bude mít pro politický a ekonomický život každé konkrétní země?

Tyto otázky, které zde jsou položeny v nezbytné stručnosti špatně, ale pro ilustraci způsobem dostačujícím, se charakteristicky ptají kauzálně: Proč? V druhém případě tážení po příčině dále přechází v otázku po konkrétních důsledcích pro konkrétní země. To se neděje v návaznosti na kauzální otázku náhodou, neboť znalost kauzálních souvislostí by měla umožňovat v rámci oboru své platnosti alespoň opatrné predikce pro konkrétní případy. Je-li jednotlicím úhlem pohledu na různé konceptualizace politické kultury jejich schopnost dávat odpovědi na otázky a jsou-li základním typem otázek v sociálních vědách otázky vysvětlovací, pak je jistě třeba

věnovat značnou pozornost tomu, v jakém smyslu různé přístupy politickou kulturu pojímají jakožto veličinu schopnou hrát roli kauzálního činitele. S důrazem na úlohu kultury při kauzálním vysvětlení však souvisí potřeba objasnit, jak si fungování politické kultury jako příčiny lze představovat a v jakých souvislostech a k jakým objektům může mít příčinné vazby.

Existují také přístupy, které politické kultuře kauzální působnost nepřiznávají nebo ji považují za příliš nejasnou. I tyto přístupy však kulturu využívají ve svých vysvětleních politické reality. I když tedy hledisko kulturní kauzality není společné pro všechny konceptualizace politické kultury, hledisko vysvětlení je univerzální.

Pohled na politickou kulturu z hlediska její explanační hodnoty se ukazuje jako téměř samozřejmé kritérium úspěšnosti jejích různých konceptualizací. Pokud by se ukázalo, že je celkově nízká, problematická nebo dokonce žádná, bylo by třeba vrátit se ke Kaaseho otázce a zeptat se, jestli ve výzkumné perspektivě zaštitěné konceptem politické kultury má vůbec smysl pokračovat. Pokud se tento katastrofický scénář nenaplní, bude nejspíš třeba si položit stejnou otázku alespoň pro některé konkrétní konceptualizace a dokonce i u těch, jejichž vysvětlovací hodnota se jeví jako solidní, bude na místě další otázka, jaké jsou meze spolehlivosti jimi poskytovaných vysvětlení.

1.10 Politická kultura v zahraniční a české politické vědě

V této práci se soustředíme především na analýzu bádání o politické kultuře ve Spojených státech, Velké Británii a Německu. Zaměření na anglofonní oblast je dáno již tím, že koncept politické kultury vyšel z americké politické vědy, a pak samozřejmě také rozsáhlostí zejména americké společenskovední produkce na všechna představitelná témata, tedy i na téma „politická kultura“. V Německu došlo k recepci pojmu již počátkem 70. let [Dias 1971; Berg-Schlosser 1972] a od té doby až dosud se stal námětem řady pozoruhodných diskusí, které úvahy o možnostech jeho chápání a užití významně obohatily. Ve Francii je pojem politické kultury v pojetí odvozeném od Almonda a Verby rozšířen méně a úvahy o vztahu kultury a politiky se často odehrávají na zcela jiném základě. I tak dobře informovaná přehledová stať hojně využívající mj. samostatný příspěvek Sidney Verby [Verba 1965], kterým se zabýváme v kapitole 5, jako

je text Y. Schemeila o politické kultuře uveřejněný v reprezentativním vícesvazkovém *Traité de science politique*, upozorňuje, že francouzská *culture* nemá s americkou *culture* mnoho společného, a věnuje značnou část svého prostoru seznámení francouzských čtenářů s vývojem pojmu kultury na půdě angloamerické sociální antropologie [Schemeil 1985, s. 240]. U francouzských historiků zabývajících se politickou kulturou tento termín slouží, po výslovném odmítnutí Almonda a Verby, k označení „globálních obrazů světa“, které se soupeřící politické skupiny snaží proměnit v politickou skutečnost [Berstein 1999]. Francouzská perspektiva je tedy značně odlišná od dominantní angloamerické tradice a směřu, které na ni navazují nebo ji revidují, a z tohoto důvodu se francouzské literatuře dále nevěnujeme.

V českých sociálních vědách nebyla konceptu politické kultury věnována velká pozornost.⁴ Přitom však termínu politická kultura použil, zřejmě jako jeden z prvních v českém prostředí, již roku 1914 Edvard Beneš [Pecka 2000, s. 8]. Recepce Almonda a Verby v 60. letech v samostatnou publikaci nevyústila a např. *Malý sociologický slovník* vydaný v roce 1970 toto heslo neuvádí. Autorem hesla „kultura, politická“ ve *Velkém sociologickém slovníku*, vydaném o 26 let později, je Zdeněk Strmiska, který se věnuje zejména konceptualizaci Almonda a Verby, avšak nad tento rámec doporučuje soustředit se při analýze politické kultury na základní politické volby, jako jsou ty mezi demokracií a autoritarismem, spontaneitou a regulací ekonomického života, partikulárními a celospolečenskými orientacemi nebo levicí a pravicí [Strmiska 1996]. Od téhož autora pochází také první odborný článek na téma politické kultury publikovaný po roce 1989. Zabývá se problematikou vztahu kultury a sociální struktury a předkládá typologii, v níž politickou kulturu chápe prizmatem štěpení levice/pravice [Strmiska 1991]. Následující českou produkci lze rozdělit do kategorie těch, které koncept politické kultury tematizují výslovně, a těch, které se k politické kultuře vztahují obsahově nepřímě. Druhá kategorie je příliš široká a neurčitá, proto zde jen konstatujeme, že obsahový přesah do oblastí politické kultury v pracích historiků, sociologů, sémiologů i jiných specialistů existuje a je často nezanedbatelný.

⁴ Z prací zahraničních autorů o české politické kultuře je třeba zmínit především studie, které vznikly na půdě tzv. communist studies a které se drží základního vymezení konceptu podle Almonda a Verby [např. Brown, Wightman 1977; Paul 1979; Gordon-Skillling 1984].

Do první kategorie patří přehledová stať Zdenky Vajdové [1996], přinášející podrobnou diskusi konceptu u Almonda a Verby a informace o novějším empirickém zkoumání politické kultury v zahraničních i českých sociálních vědách. Ze stejného roku pochází studie sociologů Ivo Bayera a Jiřího Kabeleho, mapující historické podmínky utváření české politické kultury a postoje českého obyvatelstva související s průběhem společenské transformace [Bayer, Kabele 1996]. Historička Eva Broklová použila koncept politické kultury definovaný v intencích Almonda a Verby ve studii o německých aktivistických stranách v předválečném Československu [Broklová 1999]. Z koncepce Almonda a Verby vychází rovněž sborník prací českých a amerických psychologů na téma české občanské kultury a vlivu, který na ni měl komunismus [Klicperová-Baker et al. 1999], na rozdíl od klasické studie amerických autorů však pro potřeby empirického měření používá novou operacionalizaci typů politických kultur.

První samostatnou publikaci od domácích autorů na téma české politické kultury i teorie politické kultury představuje sborník *Politická kultura v České republice* [Pecka et al. 2000]. První příspěvek teoretického rázu (Emanuel Pecka) poskytuje stručný, ale informativní vhled do chápání politické kultury zejména u Almonda a Verby, dále u R. Ingleharta a A. Wildavského. Autor druhého teoretického příspěvku (Jan Škaloud) se pokusil upřesnit obsahové vymezení pojmu politická kultura na základě rešerše novější literatury a vlastních úvah. Následující historické a sociologické studie mapují různé stránky vývoje české politické kultury a dávají tuto oblast bádání do souvislosti se starší literaturou o národním charakteru, jak ji v českém prostředí reprezentovala např. známá práce E. Chalupného, nebo s dílem T. G. Masaryka.

Pro úplnost je třeba v rámci české společenskovední produkce na téma politické kultury upozornit na studie sociálního antropologa Petra Skalníka [např. Skalník 2000], sociologa Igora Nosála [např. Nosál 1999] a dva novější sborníky textů k politické kultuře, přinášející v jednom případě především antropologické pohledy na evropské i mimoevropské politické kultury [Skalník 2004], v druhém případě soustředěné na politické kultury České republiky a Německa [Trützschler von Falkenstein, Voráček 2004]. Stručný profil české politické kultury podává také kapitola Ladislava Cabady v knize *Politický systém České republiky* [Cabada, Vodička 2003]. Otázkám politické kultury v morálním smyslu bylo věnováno tematické číslo časopisu *Střední Evropa* [2001].

Rozhodnutí, že zde nebudeme referovat o pracích, které mají k politické kultuře pouze věcný přesah, porušíme alespoň ve dvou případech. Práce sociálního antropologa Ladislava Holého *Malý český člověk a velký český národ* [anglicky 1996; česky 2001] představuje zatím nejúplnější interpretativní studii kulturních obsahů definujících český politický život a do proudu prací o politické kultuře proto patří, ač její autor se bez tohoto pojmu obešel. Blízký vztah k bádání o politické kultuře mají také studie Miloše Havelky o „symbolických centrech“ české politiky, zkoumání národního charakteru a konceptu skupinových mentalit [Havelka 2001; 2002].

Výrazná je mezera v české literatuře týkající se obecněji otázek kulturní podmíněnosti politických, ale také ekonomických a sociálních jevů. Dosud žádná studie na toto téma nevznikla, ač v posledních letech např. dochází k rozšíření zájmu o otázku, jakou roli kultura hraje v ekonomickém životě, na půdě institucionální ekonomie [Kouba 2001].

Většinu dosavadních prací českých autorů o politické kultuře jsou společně dva rysy: úzký záběr, nezahrnující výzkum politické kultury v celé jeho šíři, a v případě empirických studií nedostatečné povědomí o nezbytnosti jasně vymezit obsah pojmu a odpovídajícím způsobem zvolit metody zkoumání. V českém prostředí také zatím chyběla systematictější teoretická reflexe konceptu a o diskusích srovnatelných např. s těmi, které proběhly v 80. letech v německé politické vědě [Berg-Schlosser 1981, Berg-Schlosser, Schissler 1987], se naprosto nedá mluvit.

Kapitola 2

POLITICKÁ KULTURA A OTÁZKA KULTURNÍ KAUZALITY

Zkoumání politické kultury se za téměř 50 let svého vývoje od zavedení konceptu do politické vědy v pracích Almonda a Verby stalo natolik vnitřně rozmanitou oblastí, že každý pokus o rozlišení základních typů přístupů, které se v jeho rámci používají, vyžaduje zaujetí a důsledné uplatňování dobře zvoleného úhlu pohledu. Jen tak lze dosáhnout toho, že se na zprvu velmi nepřehledném poli utvoří skupiny navzájem podobných přístupů a vystoupí do popředí některé hlubší předěly, které tyto skupiny od sebe odlišují. Jak už bylo řečeno dříve, v této práci je úhel pohledu dán způsobem, jímž se s kulturou zachází při vysvětlování.

Důraz na vysvětlení neznamená, že politická věda buď politické jevy umí vysvětlit, nebo to není politická věda. Politická realita je natolik komplexní, že i popis, typologizace a klasifikace, které jejím pozorovatelům umožňují se v ní zorientovat, mohou mít nedocenitelnou hodnotu. Postoj kladoucí přílišný důraz na vysvětlení jako základní, ne-li jediný úkol politické vědy, by se také pouštěl na tenký led filosofické otázky, nakolik je politické jednání¹ člověka možné vůbec chápat jako něco, co je v jakémkoli přísném smyslu determinováno kauzálními závislostmi. Avšak politická kultura tvoří subjektivní „vnitřek“ politiky. Není něčím, co může být přímo vnějškově pozorováno, jako třeba politické jednání

¹ O rozdílech mezi jednáním a chováním bylo již napsáno dost, ale v této práci jsou oba termíny používány bezpříznakově, a nikoli nutně ve vzájemné opozici. Použití kolísá podle kontextu a podle toho, jestli se zdůrazňuje významový aspekt (jednání) nebo aspekt vnějškový (chování). Avšak vzhledem k tomu, že nás zde zajímá především kultura, je výrazně upřednostňován termín jednání.